

Современный русский язык 1952: Современный русский язык: Учебник для филол. спец. ун-тов [Текст] / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Изд-во МГУ, 1952. – 520с.

Теркулов 2008: Теркулов, В.И. Композиты русского языка в ономазиологическом аспекте : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.02 [Текст] / Теркулов Вячеслав Исаевич. – Горловка, 2008. – 472 с.

Трофимова 2006: Трофимова, Н.В. Препозитивные деривационные средства выражения степени признаков в сложных адъективах русского языка [Текст] / Н.В. Трофимова // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 94. – С. 117-121.

Статья посвящена определению ономазиологического статуса бахуврихи – посессивных атрибутивных конструкций и образованных на их базе сложных прилагательных, а также их места в языке среди других композитов. В статье представлен новый метод изучения бахуврихи – они рассматриваются как моновербальные дублиеты посессивных атрибутивных конструкций. Актуальность статьи обусловлена малой изученностью явления бахуврихи в современной лингвистике.

Ключевые слова: ономазиологический статус, атрибутивные конструкции, бахуврихи, моновербальные дублиеты.

The given article deals with determination of the onomasiological status of possessive attributive constructions and compound adjectives, which are formed from it and its place among the other composites. In the article a new approach to the bahuvrihi is presented – they are researched as monoverbal doublets of possessive attributive constructions. The topicality of the article concerns that fact, that in modern Linguistics the phenomenon of bahuvrihi was not studied enough, especially in Russian language.

Keywords: onomasiological status, attributive constructions, bahuvrihi, monoverbal duplicates.

Надійшла до редакції 25 серпня 2010 року.

Наталя Кобченко

ББК 81.2 – 2(4Укр)

УДК 81'367.63: 811.161.2

РЕАЛІЗАЦІЯ АДРЕСАТНОСТІ В СИНТАКСЕМАХ СИНКРЕТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

У розвідці описано морфологічні засоби вираження виокремлених у структурі речення синкретичних синтаксем з адресатним відтінком, окреслено їхнє лексичне наповнення. Прокоментовано дериваційний шлях витворення конструкцій з такими компонентами. Обґрунтовано розрізнення адресата в ситуації та адресата ситуації.

Ключові слова: синкретична синтаксема, адресатність, адресат в ситуації, адресат ситуації, семантико-синтаксична функція, семантичний відтінок.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики стрімко підвищується увага науковців до явищ нетипових, таких, що не піддаються однозначній кваліфікації, результатом чого, у синтаксисі зокрема, є плідні напрацювання у вивченні синкретичних членів речення, синкретичних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складних речень, а також синкретичних функцій синтаксем. Останній аспект є менш дослідженим, але не менш цікавим, з-поміж інших, що й спричинило порушення нами цього питання.

Семантико-синтаксична категорія адресатності дотепер залишається чи не найменш опрацьованою: у рамках студіювання цієї проблематики пошуки лінгвістів спрямовані переважно в площину окреслення функціонально-семантичного поля дієслів адресатності, визначення й опису відношень між лексемами, що його утворюють [Лінник 1998; Пац 1998; Пац 1998а]. Між тим, особливості функціонування та вираження адресатних синтаксем рідко потрапляють до кола дослідницьких інтересів науковців, що очевидно, можна пояснити вузькістю семантичного й морфологічного наповнення цих актантів: у ролі адресатної синтаксеми виступають здебільшого назви осіб у формі давального безприменникового відмінка [Безпояско 1991: 39] й родового з прийменником *для* або *до* [Вихованець 1992: 124-126], а також у валентній рамці обмеженої групи предикатів цю позицію посідає применниково-відмінковий комплекс „*перед* + орудний” [Золотова 1988: 272-273]. Однак значення адресатності може бути наявним у певній синтаксемі не лише як таке, а й у вигляді семантичних нашарувань і відтінків, які тією чи тією мірою взаємодіють з основним значенням компонента. У зв'язку з цим актуальною постає потреба фіксації й аналізу таких явищ, що й продиктувало завдання нашої студії – виокремити в структурі речення синкретичні синтаксеми з семантичним відтінком адресатності й навести їхні морфологічні вияви. Адже реєстр формальних втілень синкретичних синтаксем, що водночас з іншим виражають адресатне значення, сприятиме розв'язанню важливих наукових задач, з-поміж яких всебічний опис семантико-синтаксичної категорії адресатності, оформлення функціональної типології синтаксем, створення комплексної теорії синкретизму.

Для адекватного й вичерпного висвітлення порушеного питання необхідно насамперед зважати на витлумачення поняття адресата, яке в сучасному мовознавстві не просто вживається у двох значеннях, а й належить до поняттєво-категорійних апаратів двох дисциплін. Функціональний синтаксис оперує дефініцією „адресат”, або „адресатна синтаксема” на позначення одного з актантів, який посідає відкриту валентністю предиката позицію й позначає особу, на користь або на шкоду якої відбувається дія [Вихованець 1992: 124]. У лінгвістиці тексту ж адресатом є один з комунікантів, на якого спрямоване висловлювання, тобто мовленнєва дія того, хто говорить [Загнітко 2006: 53; Селіванова 2006: 16-17 тощо]. Таким чином, принциповим постає розрізнення адресата в ситуації – учасника ситуації, який залучений до дії, на якого так чи так спрямована дія, – та адресата ситуації – особи, на яку спрямована ситуація загалом або повідомлення про неї. Із двох зазначених об'єктом нашого студіювання є адресат у ситуації, який на семантико-синтаксичному рівні речення проектується в позицію адресатної синтаксеми. Саме цим і пояснюється відсутність у розвідці розгляду кличного відмінка як засобу вираження адресатної семантики, адже він не позначає безпосереднього учасника ситуації, особу, яка прямо залучена до дії, а є спеціалізованим експліцитним репрезентантом адресата повідомлення.

Спостереження й аналіз фактичного матеріалу дає підстави виокремити кілька морфологічних виявів синтаксем, у яких, окрім іншого, реалізовується значення адресатності:

1. Давальний безприймниковий відмінок. Як відомо, давальний відмінок спеціалізований на вираженні адресатної семантики, однак трапляються випадки, коли на його основне значення нашаровуються інші відтінки. Одним з таких різновидів виступає давальний адресатно-об'єктний. Ця функція датива зумовлена семантичною специфікою предикатів, у валентній рамці яких він опиняється. Дієслова із значенням сприяння, шкоди та ін. виражають дію, яка спрямована на певний об'єкт і водночас відбувається на користь чи на шкоду цього об'єкта, тому вираження об'єкта й адресата дії акумулюються в одній синтаксемі, морфологічно оформленій давальним відмінком, напр.: *Він довгі літа надокучує панові різними процесами* (Іван Франко); *Княгиня пригадала, як колись у стравниці побачила цю неслівливу дівчину, що боялася підняти на неї очі, пригадала, як Малуша допомагала Ярині, як потім стала допомагати їй – княгині* (Семен Скляренко); *Знавці мистецтва дякували Дмитрові Івановичу за те, що зберіг пам'ятник* (Іван Шаповал). Варто зазначити, що І.Р. Вихованець потрактував розглядувану функцію датива як суто об'єктну, а сам давальний відмінок у подібній позиції як комбінаторний варіант знахідного, аргументуючи це тим, що він охоплює незначну сферу об'єктних засобів і сполучається з дієсловами, при яких об'єктний ад'юнкт не може бути репрезентований акузативом [Вихованець 1987: 111]. Така інтерпретація знайшла своїх прибічників, які, розмежовуючи давальний адресатний і давальний об'єктний, опираються на лексико-семантичну групу опорного предиката [Степаненко 2008: 92-94]. Наведене витлумачення датива як функціонального варіанта акузатива є почасти переконливим, але аналіз конкретних мовних фактів засвідчує їхню справедливість у тому разі, коли давальний посідає об'єктну позицію при предикатах стану, адже їхня валентність, у принципі, не передбачає наявності адресата напр.: *Ярослав не вірив тепер навіть Коснятинові* (Павло Загребельний); *І тому редакційні жінки симпатизували Харлакові* (Володимир Дрозд); *Вона віддана своїй господині* (Улас Самчук); *І стане він вірним Хмелеві навіки* (Роман Іваничук). Тоді як прогнозованість адресатної синтаксеми у валентній рамці предикатів дії, виражених дієсловами таких лексико-семантичних груп, як сприяння, шкоди, повідомлення тощо, не викликає сумніву, напр.: *Я вмить згадав, що читав десь, як воїни допомагали людям під час стихійних лих...* (Всеволод Нестайко); *Та це не заважало Юхримові думати про себе, що він розумніший за всіх у селі, і чекати свого часу* (Михайло Стельмах); *Вона Труді все розповіла* (Володимир Винниченко).

Подекуди адресатність у синкретичних синтаксемах поєднується із суб'єктним значенням. Такі синтаксеми функціонують у структурі семантично неелементарних речень з дієсловами волевиявлення, асистивності, вербального впливу тощо в ролі предиката та інфінітивами в ролі об'єктної синтаксеми. Витворення подібних побудов є результатом об'єднання двох базових речень з тотожним лексичним компонентом, який в одному з них виступає адресатом реальної дії, а в іншому – суб'єктом потенційної. Унаслідок дериваційних перетворень предикат другого базового речення, набравши форму інфінітива, транспонується в позицію об'єктної синтаксеми щодо предиката першого базового речення, а суб'єкт другого базового речення зливається з адресатом першого, пор.: *Поснулим душам звелено + Поснули душі мусять хропти* → *Поснулим душам звелено, щоб вони хропли* → *Уже всі звикли: геніїв немає. Поснулим душам звелено хропти* (Ліна Костенко); *Йому запропонували + Він має поїхати до Туреччини* → *Йому запропонували, щоб він поїхав до Туреччини* → *Хвилюватися, думаючи про Стамбул він почав, власне, відколи йому запропонували поїхати до Туреччини* (Юрко Покальчук). Таким чином на первинну семантику адресатної синтаксеми нашаровується відтінок суб'єктності, відчутність якого посилюється ще й лексичним наповненням новоутвореного об'єкта, що позначає опредмечену дію, напр.: *...Звелів покинути нам Трою...* (Іван Котляревський); *Як тільки Микола та Степан з невеликою дружиною охочих гриднів почали готуватися до вилазки, воевода наказав челяді дістати з погребів сити та сирівець, пекти пироги, смажити м'ясо* (Володимир Малик); *Так я заборонив собі дивитися на речі по-іншому* (Любка Дереш).

Наявність адресатного відтінку фіксуємо також і в синтаксемах, виражених дативом, напр.: *Чекає все: і розпач, і образа, А рідний край нам буде чужиною* (Олена Теліга); *Може, вклала душу в діда, як уклала би в дитину, якої не народила Андрієві* (Марія Матіос). У подібних побудовах давальний відмінок набуває семантики призначення й, хоч і маючи деяку спорідненість з давальним адресатним (і в ролі давального адресатного, і в ролі давального призначення вживаються переважно назви осіб), суттєво від нього

відрізняється обставинною функцією. Поява таких синкретичних синтаксем пов'язана з контамінацією двох семантично елементарних речень, що супроводжується редукцією в одному з них предиката призначення, щодо якого давальний відмінок посідав валентно зумовлену позицію. У процесі дериваційних змін сема призначення не елімінується разом із згорганням предиката, а конденсується в дативі, спричиняючи семантичні зрушення в ньому, які виявляються в домінуванні адвербіальної семантики, пор.: *Вулкан-коваль ковав блискавку + Блискавка призначалася Зевесу* → *Вулкан-коваль тоді трудився, Зевесу блискавку ковав* (Іван Котляревський); *Блакитне сонце світило + Світіння призначалося мені* → *Блакитне сонце мені світило, А буде чорне, а, може, й сіре...* (Олена Теліга). Неможна, однак, категорично стверджувати, що така функціональна позиція датива свідчить про його повну транспозицію в адвербіальну сферу, адже він, репрезентуючи в похідному реченні зредукований предикат *призначатися*, зберігає завдяки цьому семантику адресата. Ця особливість давального в зазначених функціональних умовах і дала підстави І.Р. Вихованцеві визначити його функцію як синкретичну цільово-адресатну з перевагою адвербіального цільового значення [Вихованець 1987: 116].

Датив зберігає певний відтінок адресатності й за транспозиції в ад'єктивну сферу, напр.: *Ми, дівчата, умовились зійтися о пів до одинадцятої коло пам'ятника Шиллерові. Ходім!* (Грина Вільде); *І де ціна життя! Його ж не вернеш Ні золотом, ні кров'ю* (Іван Кочерга); *Знову повернувшись до столу, Павло схилиється над недописаним листом Василю Лукичу* (Микола Сиротюк). Адресатне нашарування в подібних синтаксемах має залишковий характер: переміщуючись в атрибутивну позицію, вони конденсують у собі сему призначення елімінованого предиката, у валентній рамці якого в базовому реченні посідали місце адресата, напр.: *Забрали все: коней, воза, подарунки Милані, матері та сестричці Ганночці, а самого зв'язали жезелею, приторочили до воза і потягнули в Половеччину...* (Володимир Малик) ← *Подарунки були призначені Милані, матері та сестричці Ганночці; А навкруги гримав день і чути було – на соніці – тоскно-радісний гімн життя* (Микола Хвильовий) ← *Гімн був призначений життю.*

Окремо слід зосередитися на сполученнях давального відмінка з лексемами на зразок *вітання, слава, хвала* тощо. Деякі лінгвісти вбачають у подібних побудовах реалізацію об'єктних семантико-синтаксичних відношень [Печников 1966: 13], мотивуючи це тим, що опорні слова в них через ускладненість предметної семантики вираженням спонукання втрачають ознаки іменника й прямують до дієслів, пор.: *Привіт тому, хто здійснює ранковий вітерець; молитва до того, хто дарує солодкість устам закоханих; хвала тому, хто сповнює жаром голос улюблений, поважання тому, хто осяяний пречистою світлістю, як лиця й глави вознесених; слава тому, хто перед військом тримає знамено перемоги...* (Павло Загребельний) — *Вітаймо того, хто здійснює ранковий вітерець; молитва до того, хто дарує солодкість устам закоханих; хвалімо того, хто сповнює жаром голос улюблений, поважаймо того, хто осяяний пречистою світлістю, як лиця й глави вознесених; славімо того, хто перед військом тримає знамено перемоги.* Однак вважаємо за доцільне погодитися з такою думкою частково, позаяк, окрім спонукання висловити певне ставлення особі, такі конструкції ще й констатують уже притаманне мовцеві це ж саме ставлення, належність цього ставлення особі, а тому семантику датива необхідно кваліфікувати не як власне-об'єктну, а як синкретичну адресатно-об'єктно-посесивну, пор.: *Слава ворогові, що твоєї ненависті вартий, Вітха – стріти його на вузькій для одного стежині* (Олег Ольжич) ← *Я славлю ворога (Моє славлення належить ворогові) + Славте ворога; Хвала щастю, бо його не купиш і не підкупиш* (Дмитро Бедзик) ← *Я хвалю щастя (Моє хвалення належить щастю) + Хваліть щастя.*

3-поміж інших вирізняються синкретичні синтаксеми, виражені давальним відмінком адресатно-посесивного значення, якому властива подвійна залежність – від дієслова та іменника [Вихованець 1987: 117; Безпояско 1991: 65], напр.: *Вже не злість, а тихий глибокий сум заліз йому в душу* (Валер'ян Підмогильний); *Я вчора, пробачте, підгледів, як ви в потоці миди цій панії ноги. Наші чоловіки ніколи не мують своїм жінкам ноги* (Марія Матіос); *Коляй доскотав їй сухим стеблом ногу* (Марія Матіос). Наявність у реченневих утвореннях датива з адресатно-посесивною семантикою не передбачена семантико-синтаксичною валентністю предиката, а є наслідком синтаксичної деривації. Після об'єднання двох семантично елементарних речень та згоргання в одному з них предиката належності давальний, який позначає суб'єкт володіння, сполучається підрядним зв'язком у формі вільного поєднання з компонентом у функції об'єкта володіння, який водночас є й об'єктом спрямування активної дії в другому реченні, пор.: *Кінь вороний у дальню путь не хоче, І срібним порохом Чумацького шляху Засліплює мандрівникові очі* (Юрій Дароган) ← *Кінь засліплює очі + Очі належать мандрівникові; Трава мені губи лиже...* (Марія Матіос) ← *Трава лиже губи + Губи належать мені; Але вбивць голоси прикидались тоді убійними, а пророчі слова заповзали вар'ятам в уста* (Ігор Римарук) ← *Пророчі слова заповзали в уста + Уста належать вар'ятам.*

2. Давальний прийменниковий відмінок. Щодо вживання датива у складі прийменниково-відмінкового комплексу, то дослідники 3-поміж його особливостей відзначають обмеженість кола прийменників, з якими може поєднуватися давальний, їхню очевидну вторинну відприслівникову природу, адвербіальне функціонування цих комплексів та моносемантичність кожного з них [Вихованець 1975]. Проте трапляються випадки, коли в структурі речення неможливо однозначно інтерпретувати функцію давального з прийменником. Зокрема, йдеться про комплекси датива з препозитивами *назустріч, услід, навздогін, наперейми, напереріз*: потрапляючи в детермінантну позицію речення, ці сполуки характеризуються синкретичною семантикою, яку можна окреслити як адресатно-темпорально-кондиціональну, напр.: *Я скажу їм услід таке слово, що та їжа їм каменем у череві стане й отрутою по жилах піде* (Адріан Кашченко); *Люди*

доземно кланялися князеві і воїнам, плакали, щось кричали **навздогін воям** (Володимир Малик) та адресатно-темпорально-каузальну, напр.: *А **назустріч їй** вершечками засяяли верби, мовби золотими перами втикались* (Степан Васильченко); *Іноді з ям, обабіч неї, вибігали навстрічу нам обідрані, смугляві й чорноволосі, подібні до циганчат діти, кричали щось незрозуміле і грозили **нам услід** чорними худенькими кулачками...* (Володимир Сосюра). Акумуляція в подібних синтаксемах стількох семантичних відтінків спричинена специфікою їхнього витворення: речення, у яких ці одиниці функціонують, є результатом контамінації кількох синтаксичних побудов, пор.: *Гомер, спасибі тобі, – сказав я **навздогін котові*** (Юрій Мушкетик) ← *Я сказав, коли кіт відходив + Те, що я сказав, адресувалося котові* (адресатно-темпорально-кондиціональне значення); *Щастя тобі, Марку, – старий скинув шапку і помахав нею **услід Безсмертному**, який наче поменшав, побувши у стайні* (Михайло Стельмах) ← *Старий скинув шапку і помахав нею, бо Безсмертний від'їжджав + Старий скинув шапку і помахав нею, коли Безсмертний від'їжджав + *Помах адресувався Безсмертному* (адресатно-темпорально-каузальне значення). Варто зазначити, що підсиленню адресатного відтінку в розглянутих синтаксемах сприяє також і їхнє лексичне наповнення, яке обмежується назвами осіб або вказівками на них.*

3. Родовий приєднаний відмінок. Родовий відмінок з приєдником для початково спеціалізований на вираженні адресатності, яка зберігається у вигляді семантичного нашарування навіть за його транспозиції до адвербіальної чи ад'єктивної сфери й набуття відповідних функцій. Так, переміщуючись у детермінантну позицію речення, генітив з препозитивом для виражає цільово-адресатну семантику, напр.: *Для тебе поет складає пісні, тобі привозить торговець свої товари з-за моря через сонну пустиню* (Гнат Хоткевич); *Ця річечка тече для клена і для мене...* (Микола Вінграновський); *І в душній залі буде знов рости Така дитинна й божевільна мрія: Що задля мене хтось зуміє йти Крізь всі зневаги – так, як я умію!* (Олена Теліга), за переходу ж цього приєднано-відмінкового комплексу в присустантивну позицію йому властива атрибутивно-адресатна семантика, напр.: *Це була прикра несподіванка для папи* (Павло Загребельний); *Мабуть, побачили загрозу для себе ще більшу, ніж од імператора* (Павло Загребельний); *Камери для арештантів обладнані за всіма сучасними європейськими вимогами...* (Голос України). Але слід визнати, що збереження в подібних синтаксемах адресатного нашарування уможливується насамперед їхнім лексичним наповненням, адже у випадках, коли у формі родового виступає назва не-особи, відмінок адресатності відсутній, пор.: *Одне слово, професор Анджилеску належав до людей, що їх іноді кидає природа на життєвий ринок **для реклами** власної продукції* (Грина Вільде); *Зверніть увагу на той факт, що ми брали **для допомоги** собі навіть генералів і то таких, що уставали й лягали, думаючи про царя* (Тодось Осьмачка); *Там побачив корито для промивки золота* (Юрій Яновський); *Тож обрали собі ці дві родини місце для життя подалі від людних доріг та тьми задрісних очей* (Марія Матіос).

Як відомо, валентність локативних предикатів відкриває гніздо для локативної субстанційної синтаксеми, одним з морфологічних варіантів якої є поєднання родового відмінка з приєдником до. Але у разі, коли родовий відмінок містить вказівку на особу, названий приєднано-відмінковий комплекс набуває додаткового адресатного відтінку, напр.: *Вечері того таки дня, впоравшись у хаті, Секлета побігла до батька й розказала батькові й матері, що Грицай її сватав* (Іван Нечуй-Левицький); *З хати зразу вилітає вервечка босоногих дітлахів і по снігу мчить до мамі* (Михайло Стельмах); *...то не так уже й багато маєш до вибору – або бігти по розум до ворожки [...] або, звісна річ, молитися Богу й чекати...* (Оксана Забужко).

4. Називний відмінок. Характерним різновидом синкретичних синтаксем, у яких реалізовується й адресатне значення, є суб'єктно-адресатні, виражені номінативом. Зазвичай вони функціонують у реченневих структурах з дієсловом набуття або отримання в ролі предиката, посідаючи валентно зумовлену лівобічну позицію суб'єктного актанта, напр.: *Марта хутко йшла звичним шляхом на Хрещатик. Це вперше за життя вона дістала на себе стільки одвертого цинізму, брехні й базарної лайки* (Валер'ян Підмогильний); *О, краю мій, моїх ясних привітів не діставав від мене жодний ворог* (Олена Теліга); *На вступних екзаменах з літератури я схопив „тріпку“* (Анатолій Хорунжий). Відмінок адресатності в цих одиницях наявний через те, що речення з предикатом, вираженим дієсловом набуття чи отримання, корелюють з реченнями, у яких предикат виражений дієсловом давання, завдяки тому, що обидва типи конструкцій є відбиттям тієї самої ситуації. Відтак суб'єкт одного реченнєвого утворення є адресатом другого, а суб'єкт другого, відповідно, – адресатом першого, пор.: *Скільки вона горя прийняла **від тих самих панів**, на котрих робить!* (Михайло Коцюбинський) — *Скільки горя завдали їй ті самі **пани**, на котрих вона робить!*; *...король мадярів Бела Четвертий отримав **від Батия** листа...* (Володимир Малик) — *Батий надіслав **королю мадярів Белі Четвертому** листа; **Ти і від мене** одержиши тамгу на вільну торгівлю у моїх володіннях* (Володимир Малик) — *І я дам **тобі** тамгу на вільну торгівлю у моїх володіннях.*

5. Приєднаний орудний відмінок. Лінгвісти неодноразово звертали увагу на вживання приєднано-відмінкового комплексу „перед + орудний” у позиції об'єктної синтаксеми [Золотова 1988: 272; Межов 2005: 171; Грищенко 2007], тоді як його транспозиція до атрибутивної сфери залишається неопрацьованою. Однак зараз зупинимося лише на одному вияві атрибутивного функціонування цієї сполуки, а саме на випадках, коли у формі орудного виступає субстантив, що безпосередньо чи опосередковано позначає особу або групу осіб. Такі явища цікаві тим, що лексичне наповнення інструменталія впливає на його семантико-синтаксичну функцію, накладаючи на атрибутивне значення комплексу „перед + орудний” додатковий відмінок адресатності, напр.: *Але: сором перед знайомим „почмайстром” переміг страх...* (Грина Вільде); *Особливо болісне безсилля перед жінкою* (Павло Загребельний). Це адресатне нашарування успадковане від вихідних щодо даних конструкцій, у яких приєднано-відмінковий комплекс „перед +

орудний”, посідаючи валентно-зумовлену об’єктну позицію щодо предикатів дії із значенням „виявляти”, окрім об’єктної семантики, імпліцитно виражає адресатність, пор.: *Справді, чого ж журитися їм, у яких є стільки різних життєвих вигод, стільки пошани від людей, стільки заслуг перед партією* (Володимир Винниченко) ← *Заслуги виявлені перед партією* (і *Заслуги призначені партії*); *...щедро дарував Святополк поради, настанови, побажання, ще додавав до цього любов, закликав до покорі перед богом, отже, й перед папою* (Павло Загребельний) ← *Покора виявлена перед богом, отже, й перед папою* (і *Покора виявлена на користь бога, отже, й папи*); *Моя вина. Мій гріх перед людьми* (Ліна Костенко) ← *Гріх вчинений перед людьми* (і *Гріх скоєний на шкоду людям*).

Таким чином, функція адресатності, незважаючи на обмеженість спеціалізованих засобів вираження, подекуди реалізується в синкретичних синтаксемах – чи то як їхнє домінантне семантичне навантаження, чи то як додаткове нашарування. Окреслення й аналіз дистрибуції таких синтаксем належать до перспектив подальшого дослідження.

Література

- Безпояско 1991: Безпояско, О.К. Іменні граматичні категорії [Текст] / О.К. Безпояско. – К.: Наук. думка, 1991. – 171 с.
- Вихованець 1975: Вихованець, І.Р. Прийменниковий давальний у структурі словосполучення і речення [Текст] // Синтаксис словосполучення і простого речення: (Синтаксичні категорії і зв’язки): Монографія / Редкол.: М.А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 85-109.
- Вихованець 1987: Вихованець, І.Р. Система відмінків української мови [Текст] / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
- Вихованець 1992: Вихованець, І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
- Грищенко 2007: Грищенко, У.Ю. Форма орудного з прийменником перед у позиції об’єкта [Текст] / У.Ю. Грищенко // Наукові праці Кам’янець-Подільського держ. ун-ту: Філол. науки. – Вип. 15. – Т.1. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2007. – С. 55-59.
- Загнітко 2006: Загнітко, Анатолій. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум. Науково-навчальний посібник [Текст] / Анатолій Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
- Золотова 1988: Золотова, Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса [Текст] / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
- Лінник 1998: Лінник, Любов. Особливості опозиції з-поміж дієслівних лексем адресатності [Текст] / Любов Лінник // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т змісту і методів навчання, 1998. – С. 95-100.
- Межов 2005: Межов, Олександр. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб’єктних та об’єктних синтаксем [Текст] / Олександр Межов // Граматика слова і граматики мови: Зб. наук. пр., присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., чл.-кор. НАН України, зав. від. граматики та історії укр. мови Ін-ту укр. мови НАН України Вихованця Івана Романовича / НАН України; Ін-т укр. мови; Донецький нац. ун-т / Анатолій Загнітко (ред.). – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 152-175.
- Пац 1998: Пац, Любов. Семантична структура адресатних дієслів [Текст] / Любов Пац // Функціонально-когнітивні вияви граматичних структур: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т змісту і методів навчання, 1998. – С. 101-110.
- Пац 1998а: Пац, Л.І. Функціонально-семантичне поле адресатності в сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 [Текст] / Л.І. Пац. – Горлівка, 1998. – 158 с.
- Печников 1966: Печников, А.Н. Соотносительные глагольные и именные словосочетания, включающие дательный падеж без предлога: Автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Куйбышев. гос. пед. ин-т им. В.В. Куйбышева. – Куйбышев, 1966. – 14 с.
- Селіванова 2006: Селіванова, Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія [Текст] / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
- Степаненко 2008: Степаненко, Ярослав. Об’єктне значення давального відмінка на тлі його семантичної структури [Текст] / Ярослав Степаненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Вип. VI. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – С. 88-96.

В статті описані морфологічні засоби вираження виділених в структурі речення синкретичних синтаксем з адресатним оттенком, описано їх лексичне наповнення. Прокоментовано дериваційний шлях формування конструкцій з такими компонентами. Обґрунтовано дифференціацію адресата в ситуації і адресата ситуації.

Ключевые слова: синкретическая синтаксема, адресатность, адресат в ситуации, адресат ситуации, семантико-синтаксическая функция, семантический оттенок.

The paper deals with the exposition of the morphological manifestations of the syncretical syntaxemes with the addressee nuance distinguished in the structure of the sentence. Their lexical filling is defined. The derivational way of the formation of the sentences with such components is commented on. The difference of an addressee in the situation and an addressee of the situation is grounded on.

Keywords: syncretical syntaxeme, addressiveness, addressee in the situation, addressee of the situation, semantic-syntactical function, semantic nuance.

Надійшла до редакції 1 вересня 2010 року.

Лариса Колібаба

ББК Ш12=411.4*212.71
УДК 81'367.625

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ БАЗОВИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ДІЄСЛІВ СЛОВОТВІРНОЇ КАТЕГОРІЇ СТАНУ

У статті досліджено механізм формування дієслів словотвірної категорії стану на синтаксичних засадах, диференційовано й проаналізовано структурно-семантичні типи базових синтаксичних конструкцій, схарактеризовано форманти, що виокремлюють дієслівну словотвірну категорію стану.

Ключові слова: дієслово, словотвірна категорія стану, базова синтаксична конструкція (структура), предикат, непередикатний компонент, суфікс.

Традиційно у мовознавстві словотвірну категорію розуміють як сукупність похідних слів із спільним загальним словотвірним значенням, але різними формальними засобами його вираження [Земская 2004: 103; Клименко 2004: 618; Словотвір... 1979: 36 та ін.]. Характерною ознакою сучасних дериватологічних досліджень є категоризація похідних одиниць на синтаксичних засадах [Вихованець 1988, 2005; Городенська 1987, 1991, 1994, 2002; Олексенко 2001]. Згідно з цим підходом словотвірні процеси ґрунтуються на складних взаємозв'язках предикатних і непередикатних знаків семантично елементарних речень, які самостійно або в сполученні з іншими семантично елементарними реченнями трансформуються в конкретні деривати, і розпочинаються з переведення базової синтаксичної одиниці (речення чи словосполучення) у відповідну семантико-синтаксичну позицію, на "стартову" площину, що дає поштовх наступним перетворенням [Вихованець 1988: 133]. Відповідно похідні одиниці є конденсатами семантично елементарних речень або формально-граматичними репрезентантами предикатно-аргументних та предикатно-предикатних структур, а суфікси та префікси, які входять до їхнього складу, – виразниками значень предикатів або аргументів.

Префіксальні, суфіксальні, префіксально-суфіксальні та інші дієслова є формально-граматичними корелятами предикатно-аргументних та предикатно-предикатних базових семантичних структур (конструкцій), що згортаються в реальне слово у будь-якій позиції речення. Для більшості похідних дієслів базовими одиницями є дієслівне словосполучення "предикат із значенням дії, процесу або стану + залежний від нього непередикатний аргумент" як самодостатня базова одиниця, виокремлена з семантично елементарного речення, та невласне дієслівне словосполучення "предикат із значенням дії, процесу або стану + супровідний предикат (предикат предиката)". Отже, основною умовою виокремлення словотвірних категорій дієслів є значення залежного компонента (непередикатного аргумента чи супровідного предиката), яке реалізують відповідні словотвірні форманти в процесі трансформації базової синтаксичної одиниці в конкретне похідне дієслово. На ґрунті значень залежних компонентів базових синтаксичних структур у сучасній українській мові виокремлено й докладно схарактеризовано два типи словотвірних категорій дієслів: 1) словотвірні категорії, що ґрунтуються на семантико-синтаксичних функціях непередикатних компонентів (словотвірна категорія локативності, словотвірна категорія інструментальності (знаряддя та засобу дії), словотвірна категорія результати та словотвірна категорія об'єкта); 2) словотвірні категорії, які базуються на значеннях супровідних предикатів (словотвірна категорія темпоральності та словотвірна категорія квантитативності) [Колібаба, Фурса 2005].

До дериваційних категорій дієслів належить також **словотвірна категорія стану**, яку формують дієслівні предикати з семантикою стану. Дієслівні предикати стану неодноразово ставали об'єктом досліджень вітчизняних та зарубіжних мовознавців, щоправда, здебільшого або в плані значеннєвої диференціації [Кавера 2008; Леута 2007; Степанов 1986 тощо], або з погляду їхньої валентно-інтенційної структури [Вихованець 1992; Володченков 1984; Дрогомирецький 1991; Леута 2007; Масицька 1996; Смирнова 1986 та ін.]. У руслі синтаксичного підходу до виокремлення словотвірних категорій проблема формування похідних дієслів із дериваційним значенням стану залишається маловивченою. Завдання пропонованої статті – пояснити механізм формування дієслівних одиниць словотвірної категорії стану на синтаксичних засадах, диференціювати й проаналізувати структурно-семантичні типи базових синтаксичних конструкцій, схарактеризувати форманти, що виокремлюють дериваційну категорію стану.

Словотвірну категорію стану слід відрізнити від категорії стану, яку донедавна виділяли в традиційній граматиці і зараховували до неї "прислівникові та невідмінювані іменні слова, які передають різні стани і виконують роль головного члена в безособовому реченні" [Вихованець, Городенська 2004: 294]. Названі категорії відрізняються своєю природою. Одиниці словотвірної категорії стану є похідними від іменників та прикметників. Семантику стану вони набувають унаслідок дериваційного процесу, тоді як слова категорії стану є безпосередніми лексичними виразниками цієї семантики, пор.: *тепло, сумно, зелено, гірко* й под. та *тепліти*